

"מלך זה, היאך לא אוהב אותו?"

תיאורו של דוד המלך כגיבור וכאמן בשירה העברית

רחל עופר

דמותו של דוד המלך תפסה מקום מרכזי בספרות חז"ל – במשנה, בתוספתא, בתלמודים ובמדרשי האגדה.¹ מקום מיוחד נודע לדוד המלך גם בהגותן של קהילות ישראל במהלך הדורות ובמסורותיהן העממיות; והמשכס של דברים גם בספרות העברית המודרנית. רבים מן היוצרים בספרות העברית החדשה עוסקים בדמותו של דוד: למן יצירותיו של יל"ג בתקופת ההשכלה,² דרך יצירותיו של א"צ גרינברג ועד ימינו שלנו. גם השירה העברית החדשה עוסקת בדוד, ובה נתמקד בעיונו זה.³

יאיר זקוביץ מנסה לעמוד על הגורמים שהביאו יוצרים כה רבים לעסוק בדמותו של דוד. לדעתו, "סוד הקסם הדויד" טמון באופן עיצובה של הדמות במקרא:

בציור קורותיו שבספר שמואל נשמר איוון מופלא בין הפן האישי לבין הפן הציבורי. יתרה מזאת, בין שני היסודות הללו פעורה תהום המשווה לדמות מימד של עומק טראגי: דוד מלך ישראל מצליח בכל אשר יפנה, אך דוד האיש, הבעל והאב, אינו רואה ברכה רבה בביתו פנימה. דומה כי האהבה לדוד היא נחלת העם

- 1 בעניין זה ראה מאמרו של אביגדור שנאן, "על דמותו של המלך דוד בספרות חז"ל", הבא בנספח לספרו של יאיר זקוביץ (להלן, הע' 4), עמ' 181-199.
- 2 דן מירון מתאר את נסיונו של י"ל גורדון ליצור מערכת גדולה של שירה אפית על חיי דוד המלך, ומסביר כי לא במקרה בחר גורדון בדמות ה"חיובית" המובהקת של שירת המקרא המשכילית. מירון מתאר את פתיחת הנושא על ידי גורדון בשיר "דוד וברזיל", את "אהבת דוד ומיכל" ואת האפוס היומרי על "מלחמת דוד בפלישתים", המבוסס על דגמים של אפוס האבירים הרנסנסי – ראה דן מירון, "בין תקדים למקרה", מחקרי ירושלים בספרות עברית ב (תשמ"ג), עמ' 151-153.
- 3 לא נעסוק כאן בשירים המתארים את דמותו של דוד כפי שהיא משתקפת ביחסים בינו ובין נשותיו, מיכל, בת שבע ואבישג. על יחסי דוד ומיכל ראה מאמרי "מיכל בת שאול במקרא ובשירה העברית החדשה", ספר הזיכרון למיכל פרנקלין הי"ד (בדפוס).

"מלך זה, היאך לא אוהב אותו?"

כולו, אך בביתו שלו אין האהבה שורה, הצרות תוכפות ובאות ואין שקט ואין שלוה.⁴

גם הקטבים המנוגדים שבאישיותו המיוחדת של דוד ריתקו אליהם את האמנים הרבים במשך הדורות, סקרנו אותם, והביאו אותם לנסות ולתהות על קנקנו של דוד: מצד אחד מתגלה לפנינו צעיר אמיץ שגבר על גלית הפלישתי והיה ללוחם העשוי לבלי חת, ומצד שני מתגלה בפנינו משורר התהלים: אמן רגיש ועדין נפש. נראה כי דווקא השילוב של שני הפנים המנוגדים הללו ריתק את הציירים והפסלים, המשוררים, הסופרים והמוסיקאים, ומשך אותם לעסוק בדמות הזאת.

את השתקפותם של שני הפנים המנוגדים האלה באישיותו של דוד נדגים בשירים שלהלן.⁵ את דמותו כגיבור נדגים בשיריהם של יוכבד בת מרים, נתן אלתרמן, יהודה עמיחי, מרים ילן-שטקליס, אריה סיון וגבריאל פרייל; ואת דמותו של דוד כאמן נדגים בשיריהם של אסתר אטינגר, דן פגיס, יעקב אורלנד, נתן זך, מאיר ויזלטיר, טוביה ריבנר, יהודה עמיחי ומשה דור.⁶

דוד כגיבור

א. שירי הגטו – יוכבד בת מרים⁷
כ"שירי הגטו", שהולדתם כימי השואה, מתמודדת המשוררת יוכבד בת מרים עם המשמעות ההיסטוריוסופית של הגורל היהודי:

וְאֶפְתַּח אֶת הַסֶּפֶר. מִיְּדֵי הַמַּעֲלָלֹת
יֵצֵא הַפְּסוּק וַיִּקְרָא אֶת עֲצָמוֹ –
וַיָּקָם מִהָאָרֶץ דָּוִד הַמֶּלֶךְ
וַיַּחֲלֶף שְׂמֻלָּתוֹ וַיָּבֶה אֶת לִחְמוֹ.
זֶה פְּסוּקוֹ הַנִּגִּיד, פְּסוּקוֹ שֶׁל הָאֵבֶל.
זֶה צוּם הַמַּלְכוּת, הַמְּחַוֶּקֶת מִשְׁפָּט.
מִצוּם תִּכְרֹךְ שְׂבֻעָתוֹ הַנִּלְהָבֶת:
לְקִים הַקִּינָה בְּכָבֵד וּפֶת.

4 יאיר זקוביץ, דוד – מרועה למשיח, ירושלים תשנ"ה, עמ' 9.

5 השמות פורטו כאן לפי סדר הופעתם במאמר.

6 על דמותו של דוד בפזמונאות ראה דן אלמגור, "דמותו של דוד בפזמון ובכימה הקלה", על הפרק – כתבי-עת למורים לתנ"ך בבתי הספר הכלליים, גיליון 12 (תשנ"ז), עמ' 51-92.

7 יוכבד בת מרים, "שירי הגטו", שירים [חמ"ד] תשכ"ג, עמ' 249.

וַיְהִי נָא הַדּוֹם לְשִׁלְכִי, הַמוֹחֵחַ
סִלְמִי הַמִּצֵּב בְּשִׁמִּי-שָׁמִי,
בּוֹ עוֹלָה וְהוֹלָךְ אֶת מוֹתוֹ לְנֶצַח
הַגִּטּוֹ שְׁלִי בְּצֶהֱב הַשְּׁלָאִי.

התאוששותו של דוד מאבלו על בנו היא מופת לאומי בעיניה של המשוררת. על פי המסופר בספר שמואל (שמואל ב יב טז-כג) כל עוד היה הילד – בנו של דוד מבת-שבע – חולה, דוד צם, התפלל לשלומו, שכב על הארץ ומיאן לקום. אולם ברגע שנודע לו כי מת הילד, קם מהארץ, רחץ, החליף שמלותיו ואכל. כל עוד ניתן היה לשנות את הגזירה, היה מקום לבכי ולקינה. אולם מרגע שנגזר הדין ונחרץ הגורל יש לקום ולהמשיך בחיים. תפיסה זו משתקפת בתשובתו של דוד לעבדיו שתמהו על מעשיו: "ועתה מת, למה זה אני צם? האוכל להשיבו?" (שם, פס' כג).

השיר נפתח בתיאור ידה של המשוררת המעלעלת בין דפי התנ"ך, והפסוק הניצב למולה הוא זה המתאר את התנהגותו של דוד, שראינו לעיל. הפסוק יוצא כביכול מתוך ספר התנ"ך ו"קורא את עצמו". פתיחת השיר משקפת את נסיונה המודע של המשוררת לקשר בין ההווה המקראית ובין ההווה הקשה של השואה, המגולמת בשיר כגטו ובטלאי הצהוב. המשוררת מנסה למצוא בסיפור המקראי מעין הנחיה רוחנית ולשאוב ממנו ניחומים.

בהתנהגותו של דוד ניכר סימון ברור של גבולות האבל. דוד יודע מתי יש לקיים "הקינה בכבוד ופת" ומתי יש לקום. בתפיסתו של דוד יש כדי לפסוק את פסוקו של האבל, להגבילו, ובעיקר לדעת מתי לזנוח אותו. המשוררת, המכריזה כי "הגטו שלי בצוהב הטלאי" "הולך את מותו לנצח", מרמזת לגורל היהודי היכול לנצח אם ינהג כפי שנהג דוד. דוד מסמל את התקומה שבאה לאחר השואה.

בניגוד לשירים הבאים להלן, שבהם דוד מסמל את הגבורה בשדה הקרב במלחמותיו עם פלישתים ועם אחרים, בשיר זה הגבורה הבאה לידי ביטוי היא גבורה נפשית, גבורה המאפשרת התגברות על האסון הקשה והבטה קדימה אל עבר העתיד. יכולתו של דוד להתגבר על הצער ולהשתקם היא מופת של גבורה בעיניה של המשוררת.

ב. הנה תמו יום קרב וערבו – נתן אלתרמן⁸

בימי מלחמת השחרור, מלחמת מעטים מול רבים, החל הזיהוי של מלחמת דוד וגלית עם מלחמות ישראל. היישוב הקטן בארץ שעמד מול צבאות ערב הרבים הזדהה עם דוד הצעיר שעמד מול גלית הענק המוגן בשריון קשקשיו.⁹ ביטוי ספרותי להזדהות עם המצב המקראי ניתן לראות בבלדה של נתן אלתרמן, "הנה תמו יום קרב וערבו", שנכתבה סמוך לאחר מלחמת השחרור. שנה לפני כן כתב אלתרמן את השיר "מגש הכסף", ושיר זה זיכהו בכינוי "משורר המלחמה".¹⁰

הבלדה של אלתרמן מתארת את התבוסה הטרגית שבאה בעקבות נפילתו של המלך שאול:

הנה תמו יום קרב וערבו
המלא זעקת מגוססה,
עת המלך נפל על חרב
וגלבע לבש תבוסה,

אולם המוקד העיקרי הוא התקומה הלאומית הבאה בעקבות התבוסה. המסר האידאולוגי הברור העולה מתוך שירו של אלתרמן הוא כי עם הדבק באדמתו לא יוכרע ולא יובס. גם אם "שבע ייפול", בסופו של דבר תהיה לו תקומה. המסר הזה נאמר מפיו אמו של שאול המתבשרת על מותו, ואומרת:

אכל שבע יקום העם,
אם עלי אדמתו יובס,
את המלך פקד הדין,
אך יורש לו יקום עד עת,
כי עלי אדמתו השעין
את חרבו שעליה מת.

ובסיום השיר יש רמז לכך שהתממשות התקומה תהיה במלכותו החדשה של דוד:

כה דברה וקולה הרעיד.
ויהי כן, וישמע דוד.

8 נתן אלתרמן, עיר היונה, תל-אביב 1972, עמ' 148-185.

9 אפשר שגם שמו של המנהיג, דוד בן-גוריון, תרם להשוואה זו.

10 על פי דן מירון, "הפנים בראי המגש", נוגע בדבר – מסות על ספרות, תל-אביב 1991, עמ' 129-159.

הסיפור המקראי על שאול המובס בקרב ומת על הגלבע ועל דוד היורש הקם תחתיו, ממחיש למעשה את האידאולוגיה הציונית על פי תפיסתו של אלתרמן. השיר מתבסס על סיפור מקראי קדום, אולם האמירה האידאולוגית המשתמעת ממנו אקטואלית להווה שבו נכתב השיר.¹¹

11 תחושת ההערצה לדוד מומחשת יפה גם בשיר וגם בציורו של נחום גוטמן, המהווה איור למילות הפסוק "וַיַּחַזֵּק דָּוִד מִן הַפְּלִשְׁתִּי בְּקֶלַע וּבִאֲבֵן" (שמואל א' י"ז ג). דוד, הנער הצעיר וקטן המידות, עומד מול גלית הענק המצויד בנשק ומוגן בשריון, כשהמוני-המוני חייליו מאחוריו. דוד ניצב בתנוחה אתלטית, וגלית בתנוחה גמלונית מגוחכת. קובעו המצחיק של גלית, זקנו המדובלל ובעיקר הבעת הפנים המטופשת שלו ושל חייליו, מדגישים את האלגנטיות בהופעתו של דוד. דוד מסמל את המעטים הנלחמים עם הרבים ויכולים להם.

מעניין להשוות את ציורו של נחום גוטמן לציורו של רמברנט, "הקרב של דוד וגלית", שהופיע כתחריט נחושת לספרו של מנשה בן ישראל "אבן יקרה" (אמסטרדם 1655). על ציורו של רמברנט ראה מאמרו של שלום צבר, "דוד המלך באמנות היהודית", הבא בנספח לספרו של יאיר זקוביץ (לעיל, הע' 4), עמ' 211-212.

על דמותו של דוד המלך באמנות ראה גם יפה אנגלרד, "לדמותו של דוד המלך באמנות החזותית", על הפרק 12 (תשנ"ז), עמ' 37-50.

ג. דוד הצעיר - יהודה עמיחי¹²

זיהוי ישיר של דוד המקראי עם דוד מלחמת השחרור ניתן למצוא בשירו של יהודה עמיחי "דוד הצעיר". אולם בניגוד לדמות ההרואית של דוד שאפיינה את השיר הקודם, את שירו של עמיחי מאפיינת נימה אירונית מרה. השיר מנפץ את מיתוס הגבורה המיוחס לדוד, ובכך הוא מבטא את תחושת ההתפכחות הקשה שבאה בתום המלחמה:

דוד הצעיר

אחר התשואות הראשונות
חזר דוד אל כל הנערים,
וכבר הרוששים בשרינות
היו כל-כך מבגרים.

בחקטות כתר, בצחוק צרוד.
ומישהו קלל ואחרים
ירקו. אבל דוד היה גלמוד
וחש לראשונה שאין עוד דודים.
ולא ידע פתאם היכן ינח
את ראש גלית שמשום מה שכח
ועוד החזיק אותו בתלחליו.
כבר ומיתר היה עכשו
וצפרי הדם שנדרו הרחק
שוב לא שמעו, כמוהו, את העם צועק.

השיר מעלה את תחושת חוסר הטעם שבניצחון. משתמע מהשיר כי הוולגריות והמיאוס הדרוה הן תכונות המיוחסות הן ללוחמים הצעירים מימי דוד והן ללוחמים שבהווה... אלו כאלו צוחקים "בצחוק צרוד", חובטים ב"חבטות כתר", מקללים ו"אחרים יורקים...". תחושת התיפלות שבניצחון בולטת: דוד, "אחר התשואות הראשונות", חש גלמוד ובודד ולא שומע עוד את צעקות העם. דוד מתואר כמי שעומד כאשר בידיו ראשו של גלית הפלשתי, והוא איננו יודע מה לעשות בו... תמונת ראש הפלשתי הנתונה בידי הנער האדמוני - תמונה שהיתה למיתוס לאומי היסטורי המסמל את ניצחון החלש על החזק - הפכה בשיר זה לתמונה המבטאת יותר מכל את הסתמיות שבניצחון.

12 יהודה עמיחי, שירים 1948-1962, ירושלים ותל-אביב תשל"ז, עמ' 19.

תחושת העייפות מהמלחמה מהווה מוטיב החוזר בשירת עמיחי. המאסה בקרבות מופיעה בשיר נוסף, שגם בו הגבורה מגולמת בדמות מקראית. שמשון הוא דמות מרכזית בשיר "אני רוצה למות על מיטתי".¹³ דווקא באמצעות דמותו המקראית של הגבר העשוי ללא חת, הלוחם שחוסנו הפיזי מסמלו יותר מכל, מבטא המשורר את רצונו למות דווקא במיטתו... ולא כשדה הקרב! כותרת השיר חוזרת - כפזמון המסיים את כל חמשת בתי השיר ומדגישה את תחושת העייפות:

אני רוצה למות על משתי
כל הלילה עלה צבא מן הגלגל
להגיע עד שדה הקטל ועד בקלל.
המתים באדמה שכבו בערב ובשתי.
אני רוצה למות על משתי.

במוקד השיר מתבטאת הסלידה מההרואיזם הכפוי על הדובר ועל בני דורו, שבעל כורחם הופכים להיות "גיבורי חובה". הביטוי "גיבור חובה", המודגש באמצעות הפסיחה, מבוסס על הצירוף השגור "שירות חובה", ומשקף את המאסה במסגרת הצבאית הכפויה:

שמשון, גבורתך בשער ארץ נשחור,
את שלי גזזו כשעשונני לגבור
חובה ולמדוני לדרוך את קשתי.
אני רוצה למות על משתי.

ההבדל בין שמשון המקראי ובין הדובר - המסמל את היפוכו המוחלט - איננו מתמצה בהבדל שבין השער הארוך (מקור הכוח) ובין השער הקצר, שגזיזתו נכפתה עם הגיוס לצבא. ההבדל המהותי טמון בכך ששמשון בחר בגבורתו ואילו הדובר בשיר הפך בעל כורחו ל"גיבור", בשל חובת הגיוס שנכפתה עליו ושהכריחה אותו ללמוד לדרוך את קשתו.

13 שם, עמ' 95. גם בשיר "המלך שאול ואני" (שם, עמ' 120-122) המשורר מביע את תחושת העייפות מהמלחמה והמאסה בה, וזאת באמצעות דמותו של שאול.

ד. ג'ינג'י - מרים ילן-שטקליס¹⁴

יחס של הערצה כלפי דוד המלך, כגיבור, בא לידי ביטוי גם בשיר הילדים הידוע "ג'ינג'י", שכתבה משוררת הילדים האהובה מרים ילן-שטקליס. אולם בניגוד לנימת השגב שאפיינה את היחס לדוד כגיבור נערץ בבלדה של אלתרמן, בשיר הילדים ניכרת נימה של הנמכה וקרבה.

ראוי לציין כי אין כאן אותה הנמכה כמו זו הבאה לידי ביטוי בשירו של עמיחי. שכן, אצל עמיחי ההנמכה משרתת את הטיעון האידאולוגי: דוד מייצג את החייל בעל הרגישות המוסרית, החש התפכחות מרירה לאחר שוך הקרבות. ההנמכה תורמת לניפוח מיתוס הגבורה, וזוהי מטרתו של המחבר. לעומת זאת, ההנמכה בשיר הילדים מגמתה שונה, והיא נובעת מן הזווית הילדותית התמימה. הלשון היום-יומית המנמיכה תורמת אף היא לתחושת המשפחתיות הנוצרת בין הילד, נמענו של השיר, ובין דמותו המקראית של דוד המלך. המשוררת יוצרת קירבה אינטימית בין הילד ובין הדמות המקראית, ובכך ניכרת מגמתה החינוכית המדגישה את הקשר אל העבר המקראי.

יש להניח כי שערו האדמוני של דוד הוא שהעניק השראה לשיר הילדים הנפלא הזה, שעד היום לא נס ליחו. השיר נפתח במונולוג המרגש:

אמא אומרת ממיד: מחמד,
לילדי ראש-זקב,
ראש-זקב לילדי.

ובקרחוב הם קוראים לי... ג'ינג'י.

הילד הנרגש אומר כי "אפלו בלילה בתוף-תוף קרי, יקצר שְעָרֵי!", והוא פונה לבוראו בשאלתו התמימה: "ולמה קראת לך ילדים צהבים?". בדבריה המנחמים של האם לבנה ("ראש זקב לילדי") היה כדי לעודד את רוחם של ילדים ג'ינג'יים רבים, החל משנות השלושים ועד ימינו אלה. לאחר מילותיה המרגיעות של האם נדרם הילד וחולם חלום, ובחלומו עולות שתי דמויות מקראיות. הראשונה היא דמותו הפלאית של אליהו הנביא בעל הכוחות העל-טבעיים, המעיר את הילד משנתו, עוטף אותו בכנף אדרתו ונושא אותו אל-על. אליהו הנביא מוצג כדמות רכה¹⁵ המתייחסת לילד בחמימות אבהית ועוזר לילד להגשים את חלומו ולהגיע בסמוך לדמות הנערצת עליו - מושא חלומותיו. והדמות השנייה היא דמותו של דוד המלך.

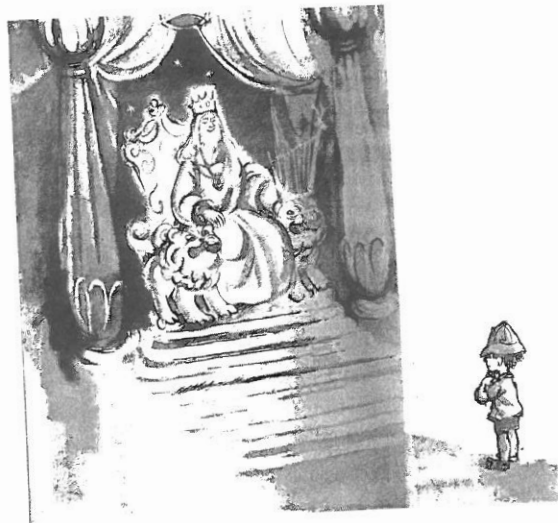
¹⁴ מרים ילן-שטקליס, בחלומי - שירים וספורים, תל-אביב 1987, עמ' 39-41.

¹⁵ יש לציין כי בדמותו של אליהו הנביא, כפי שהוא מוצג בשיר זה, אין זכר לקנאות הבולטת בדמותו המקראית של אליהו.

וארי מימינו וארי משמאלו,
ועומדים לפניו משרתיו ושריו,
ועומדים לפניו רבבות חילותיו,
והכל - זקב.
ומתחת לפתח יורדים תלמיו -
צהבים תלמיו של המלך דוד,
צהבים תלמיו!
וכלו אדמוני.

ויאמר המלך דוד:
גש אלי, קטנטוני,
פתי שלי.

יראה - גם אני ג'ינג'י!¹⁶

¹⁶ האיור המעטר את השיר "ג'ינג'י" בספר הילדים הוא איורה של אילה גורדון. איור זה משקף אף הוא את החינוך הציני שכיוון את ילדי ישראל לראות בדמותו של דוד דמות מופת הרואית. הצבר הקטן, החבוש בכובע הטמבל הטיפוסי, מתבונן בהערצה במלך הגיבור, שאריות ניצבים משני צדיו.

עצם הופעתן של הדמויות המקראיות בחלום הילדותי מעידה כאמור על מגמה חינוכית של חיפוש שורשים וקשר אל העבר המקראי. דוד מסמל בשיר את דמותו של הגיבור ההרואי, דמות מופת חינוכית לילדי ישראל. הילד פוגש את המלך דוד במרומים, כשמימינו ומשמאלו אריות המסמלים את גבורתו ואומץ לבו, וכך גם רכבות חיילותיו העומדים לפניו.

ה. אריה סיון¹⁷

שירו של אריה סיון (בלא כותרת) משווה בין שני האופנים שבהם "גבר בא לירושלים": יש מי שבא אליה עם כוח להילחם, ויש מי שבא כשהוא חסר כוח. שני האופנים האלו משקפים את אישיותם של שני הגברים – או שני "הגיבורים" – הלוא הם שני מלכי ישראל, שאול ודוד:

גִּבּוֹר בָּא לְיְרוּשָׁלַיִם כְּמוֹ דָּוִד
כָּלֹ עֶקֶת מְצוֹק כָּלֹ מְצוֹר
גִּבּוֹר בָּא לְיְרוּשָׁלַיִם מִרְפָּד בְּתַאֲנִים
לְתֵת גּוֹפּוֹ בְּאַבְנִים לְגַעַת בְּצִנּוֹר.

גִּבּוֹר בָּא לְיְרוּשָׁלַיִם כְּמוֹ שָׁאוֹל
כָּלֹ סְמוֹר קוֹצֵי עֵין-דָּוִד
גִּבּוֹר בָּא לְיְרוּשָׁלַיִם מִרְדָּף בְּאַבְנִים
לְהַשְׁמִט בְּאַנְחָה בְּטָרֶם בּוֹא הָאוֹר

השיר משווה בין דוד, שבא "מרופד בתאנים", מלא באנרגיה ואוהב (על פי "רפרדוני כתפוחים" – שיר השירים ב ה), ובין שאול שבא "מרודף באבנים", מוכה וחסר כוח. למרות הקשיים והייסורים המשותפים לשניהם ישנו שוני מהותי ביניהם: דוד מגיע לירושלים עם מועקותיו ומצוקותיו אך יש בכוחו "לתת גופו באבנים", להמשיך ולהילחם. לעומת זאת, שאול מגיע כולו כאוב ומיוסר ואיננו מסוגל עוד "לתת גופו", שכן הוא "כולו סמור קוצי עין דוד". כאביו של שאול קשורים להתרחשות אצל בעלת האוב, המסמלת את חולשתו. שאול בעין דוד הוא מלך העושה בעצמו את שאסר על האחרים ("ישאול הסיר את האובות ואת הידעונים מן הארץ" – שמואל א כז ג), ועל כן עליו להתחפש ("ויתחפש שאול וילבש בגדים אחרים" – שם, פס' ח), ועל כן עליו "להישמט באנחה בטרם בוא האור" (על פי "נִקְמָו וילכו בלילה ההוא" – שם, פס' כה). החוויה

17 א' סיון, נופל לך בפנים, ספריית פועלים 1976, עמ' 49. זהו השיר הראשון בקובץ הנקרא "בא לירושלים".

הטראומטית ששאול חווה בעין דוד ממשיכה להשפיע על אופן התנהגותו ולדקור אותו כקוצים.

נוסף לכך, שאול הבא לבעלת האוב שומע את דברי הנביא הנזוף בו על מנהיגותו שכשלה. בשל כל אלה שאול "הבא לירושלים" איננו יכול עוד להושיע את העם, ואיננו יכול לנהוג בגבורה. ולעומתו, דוד – למרות מצוקתו – עוד כוחו במותניו, ויש בכוחו "לגעת בצינור" ולכבוש את ירושלים (על פי "כל מכה יִכְסִי וְיִנָּע בְּצִנּוֹר" – שמואל ב ה ח).

המשתמע מן השיר הוא שלהיות "כמו דוד" פירושו להיות "כמו גיבור": לוחם וכובש.

ו. כדוד – גבריאל פרייל¹⁸

במוקד שירו של גבריאל פרייל עולה דמותו של המשורר המודרני, המשווה עצמו לדוד. כ' הדמיון ("כדוד") החוזרת בראש שני הבתים מדגישה את החולשות, הייסורים והכאבים המשותפים למשורר ולדמות המקראית שעמה הוא מזדהה.

כדוד

כְּדוֹד הַנְּרֹדֶף אֶשָּׂא גַם אֲנִי עֵינִי אֶל הַהָרִים:
כֹּה נִקְלִים הֵם הַבְּדִלֵי הַעֲמָקִים הַמְּסֻמָּנִים
אֶת מַפֶּת חֹסֶר הַיֵּשֶׁע שֶׁבִּימִי וּבִימִי.

כְּדוֹד הַמְּלָךְ שֶׁנִּכְנַע אֶשָּׂא גַם אֲנִי עֵינִי אֶל הָאֵשָׁה:
כֹּה דוֹמִים הֵם הַמַּעֲבָרִים שֶׁבְּדַמָּה וּפְרִיחָתָהּ
בְּקֶרֶת אֶהְכֶּה שֶׁבִּימִי וּבִימִי.

וּמִן הַהָרִים מְתוֹפֵף הַגֶּשֶׁם וְהוּא כְּגִלִּית אֶרֶץ-קוֹמָה וְעֶכּוֹר.
וְאֵף שֶׁמֶשׁ, קִטְנָה כְּדוֹד הַיֶּלֶד-הַרוֹעָה, מְנַעֶה אוֹרָה מְנִי.

המשורר חש קירבה לדוד דווקא ברגעיו הקשים. לא דוד הכובש הלוחם והמנצח הוא מושא הזדהותו, אלא דוד חסר האונים, המביע את תחינתו בפני בוראו, על פי הנרמז בראש השיר "אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי" (תהלים קכא א). המשורר מזדהה עם הדמות של האנטי-גיבור, חסר הישע, וטוען כי כמוהו כדוד, ולמעשה אין הבדל בין חוסר הישע שבימיו ובימי.

18 גבריאל פרייל, "כדוד", נר מול כוכבים, ירושלים 1954, עמ' מב.

בהמשכו של השיר עוסק המשורר ביחסיו של דוד עם האשה, אך לא דוד כובש הנשים הוא המתואר כאן. יחסיו של דוד עם האשה מתוארים ככניעה, ויש להניח כי המשורר מרמז לפרשת דוד ובת-שבע. ודווקא עם הכניעה הזאת המשורר מזדהה, וטוען כי אין שוני רב "בקרית אהבה שבימיו ובימי".

לקראת סיומו של השיר משתנית התבנית הדימוית. ההשוואה איננה עוד בין המשורר ובין דוד, אלא בין איתני הטבע, הגשם והשמש, ובין גלית ודוד. הגשם העכור המתופף מההרים (אותם הרים שלא היה בידם להושיעו) מדומה לגלית ארוך הקומה והעכור, ואילו השמש הקטנה והמאירה מדומה לדוד, הילד הרוצה שגבר על גלית. באמצעות הדימויים האלה כולט השוני בין דוד ובין המשורר, שמצבו עגום הרבה יותר, שכן אותה שמש, שהיא כדור, "מנעה אורה מני".

בשיר הזה, לא כלפי הגיבור ההרואי חש המשורר אמפטיה, אלא דווקא כלפי האנטי-גיבור האנושי, המתחנן והנכנע.

ההנמכה בשיר הזה שונה מן ההנמכה בשירו של עמיחי. בשירו של עמיחי ההנמכה משרתת את הרובד האידאולוגי ואת ההתפלמסות הערכית, ואילו בשיר הזה ההנמכה משרתת את תחושת שותפות הגורל האנושית, ויוצרת אינטימיות וקירבה. במובן הזה, ההנמכה בשירו של פרייל היא בעלת אפקט דומה לזו המשתמעת משיר הילדים של מרים ילן-שטקליס.

דוד כאמן

השירים שדנו בהם עד כה התמקדו בפן של הגבורה ההרואית, הן אלה המעצבים את מיתוס הגבורה, כגון "הנה תמו יום קרב וערכו", והן אלה המנתצים אותו, כגון "דוד הצעיר". להלן נדון בפן השני: דוד כאמן.

ז. אסתר אטינגר¹⁹

בשירה של אסתר אטינגר (ללא כותרת) דוד מתואר כנער צעיר אדמוני ומתולתל שהמשוררת צופה ומתבוננת בו, ורואה אותו בעיני רוחה כדוד המלך:

לפֿעמים אָפֿשֶׁר לְרֹאוֹת אֶת דָּוִד
נִשְׁעֵן אֶל דִּלְפֶּק הַגְּבִינֹת
אֲדָמוֹנִי וּמַחְלָל מַחֲכָה לְמִנְתָּה
הַנִּחְתָּכֶת וְנִשְׁקָלֶת, מֵאֲתִים גֶּרֶם

19 אסתר אטינגר, לפני המוסיקה, הקיבוץ המאוחד 1986, עמ' 35.

גְּבִינֹת עֲזִים, אוֹסֶף בִּיפִי עֵינָיו
אֶת תְּנוּעַת הַסִּבִּין, הָרִיחַ הַחֲמִין
בְּתוֹנָה שֶׁל פֶּסֶל, בְּפִרְפִּיל יוֹנִי.
אֵינֶנִּי מַעֲזָה לִשְׁאֹל, נָעַר הַגֹּד,
אֵיךְ זֶה לְהִיטֵּת אֲדָמוֹנִי, הָאֵם אַחֶרֶת
כְּשֶׁשָּׁרְשֵׁי הַשָּׁעַר לוֹהֲבִים
וְהָאֲצָבָעוֹת חֲרוּת וּשְׁקוּפוֹת
הַנָּבֶל עוֹבֵר בָּהֶן.

גיבור השיר ממוקם בתוך מסגרת של הוויה מזרחית: הוא נשען על דלפק של גבינות באחד מדוכניו של שוק מזרחי, המתואר על מראותיו וריחותיו. התמונה הראליסטית המדויקת והמפורטת מתמקדת בנער הבא לקנות מאתיים גרם גבינת עזים.

למרות תחושת האינטימיות הנוצרת ביחסיו אל דוד הנער, אין בשיר הנמכה. דוד מתואר אמנם בתוך מציאות יום-יומית פרוזאית, אולם ניכרת נימת ההערצה אליו. הערצתה המרוחקת-משהו של המשוררת לגיבורה באה לידי ביטוי בכך שפנייתה אליו איננה ממשית. הדרישה המתנהל ביניהם נותר בדמיונה, שהרי אין היא "מעזה לשאול"... גם תוכן השאלה שלא נשאלה משקף את השגב המיוחס לנער המנגן. המשוררת רצתה לשאול אותו אם יש קשר בין מראהו הנאצל – אדמוניותו, שערו ששורשיו לוחבים, ואצבעותיו החיוורות והשקופות – ובין יכולתו כנגן? ובלשונה של המשוררת: האם הנבל עובר "אחרת" בין אצבעותיו? הערצתה כלפיו נובעת מחזונו כנער מזרחי יפה עיניים העומד בתנוחה של פסל "בפרופיל יוני". אולם עיקר התרשמותה מהתבוננותה בו ("לפעמים", כדבריה) נובעת מידיעתה כי לפניו עומד מישוהו הפורט באצבעותיו על הנבל.

שיר זה, המבטא הערצה לדוד כאמן וכמוסיקאי, מופיע בקובץ שירים ששמו "לפני המוסיקה"²⁰ והוא כולל שירים רבים שיש להם נגיעה לתחום המוסיקה והמשקפים הערצה לאמנות נשגבת זו.

20 שמו של הקובץ לקוח מכתרתו של שיר (שם, עמ' 11) המתאר את תהליך ההתייפות הנשית של המשוררת, וכן של נשים רבות נוספות, "המכניות עצמן למוסיקה". בשיר מתואר טקס פולחני קסום הכרוך בהאזנה למוסיקה, וכלולים בו תהליך האיפור ("צללית על עיני וקו דק במשיחות מכחול, מול הראי אני עושה לפני המוסיקה") וענידת התכשיטים ("עונדות עגיל, מול המראה הכופלת את דמותן, כמה נשים כמוני עכשיו מכניות עצמן למוסיקה...").

ח. שאל, ודוד לפניו מנגן - דן פגיס²¹

השירים הבאים, שאף בהם ניכרת הערצה לדמותו של דוד כאמן המפליא בנגינתו, מתארים אף את דמותו של שאל המלך, שבפניו ניגן דוד. משירו של דן פגיס עולה דמותו של דוד כחלוץ שיטת התרפיה באמצעות המוסיקה. השיר מבוסס על הסיטואציה המקראית המתארת את שאל המנסה להמית את דוד המנגן לפניו, בהטלת החנית (על פי שמואל א יח י-יב). בסיפור המקראי הטלת החנית מוצגת כנקמה על ההתרחשויות שקדמו לסיטואציה הנגינה ועל הצלחותיו הצבאיות של דוד, שהיו איום לשלטונו של שאל; בסיפור המקראי הטלת החנית מוצגת כתכסיס: שאל מצליח להפתיע את דוד השקוע בנגינה. לעומת זאת, בשיר, הטלת החנית בדוד בשעת הנגינה היא פועל יוצא של סיטואציה הנגינה עצמה: המעשה מתואר כרגע של התפרצות ספונטנית בלתי נשלטת.

שאל, ודוד לפניו מנגן

"ויטל בו את החנית"

מסגר בארמון שחיקתו שאל
ושבוי צלילים בידי נערו ואויבו.
ויהי גם קמרון הפגור לו שער נעול
ואל גן מנגינה לא יבוא.
ידי דוד הדקות, בין שלל מיתריו,
עופות בהירים מבעד סרג,
וירחק מעופם ויקרב
והוא רם ורחב ועורג
ומוליך שולל
אל שער השיר.
וישמע שאל ודמו ברקות
ויטל בו החנית ותשק בחלל
ותך בקיר.
ויתר שאל וידיו ריקות.

21 דן פגיס, כל השירים, ירושלים תשנ"ב, עמ' 18. השיר פורסם לראשונה בקובץ "שען הצל" שיצא לאור בשנת 1959.

השיר מעניק מימד פסיכולוגי לסיפור המקראי, בהציגו את הרעיון שנגינתו של דוד ושליטתו ללא מצרים באמנות הנגינה מקבילה לשליטתו בשאול ובממלכתו. עליונותו של דוד השולט במנגינה אינה מודעת לשאול בתחילת השיר, אך ברגע של הארה הוא מבין זאת ומטיל בדוד המנגן את חניתו.

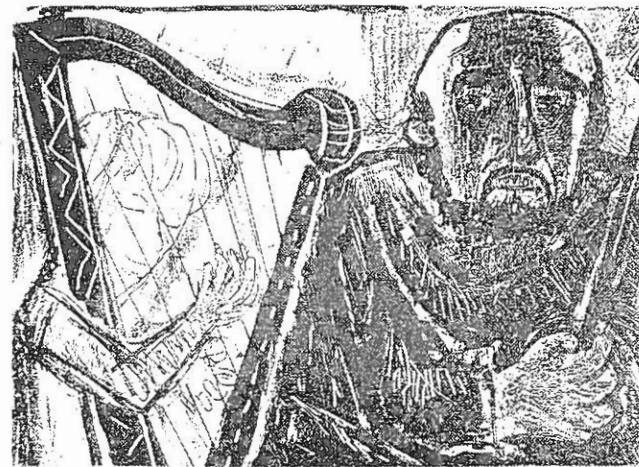
המבנה התחבירי של כותרת השיר, על הפסיק התוחם בין נושא העיקרי של המשפט (שאל) לבין החלק השני - המתאר אותו ("ודוד לפניו מנגן") - ממחיש את המתח הדרמטי הרב הטמון בסיטואציה המתוארת. ישנו פער בין סיטואציה שהיא לכאורה אידיאלית - המלך מאזין לנגינת הנער שבא לנגן בפניו ולהנעים לו - ובין הסיטואציה רווית המתח המתוארת בשיר. הביטוי הסותר את עצמו "נערו ואויבו" ממחיש מתח זה. הפסוק "ויטל בו את החנית" - המופיע בראש השיר בסמוך לכותרת - מרמז על התוצאה של אותו מתח כבוס: הניסיון לרצח.

המטפוריקה המתייחסת לשאול עושה שימוש באיזורי מלכות קונקרטיים (ארמון, שער, גן). הארמון - הוא ארמון השתיקה; השער - הוא שערו הנעול של הכינור; הגן - הוא גן המנגינה.

המטפוריקה נשענת על הקונוטציה הארוטית של "גן נעול" שבמגילת שיר השירים, המסמל מושא של תשוקה בלתי מושגת. שאול המצוי בממלכתו חש כי היא סוגרת עליו. הוא שרוי בבדידות שתוקה, במצב של דיכאון. לממלכת המנגינה אין לו כניסה - "ואל גן מנגינה לא יבוא" - וקמרון הכינור לו "שער נעול". שאול חש בכוחה הכובש של המוסיקה ("שבוי צלילים"), אולם לגביו היא מהווה מושא בלתי מושג של תשוקה ומסתורין. בעוד שאול מתואר כמסוגר ושבוי, ידיו של דוד מדומות לעופות המסמלים במעופם את החופש. הידיים נשקפות כביכול מבעד לסורגי הכלא. מטפורה זו מבוססת על הדמיון החזותי שבין מיתרי הכינור ובין הסורגים: ידי דוד מתקרבות ומתרחקות כביטוי לשליטה ולחירות מלאה. בעוד שלשאול אין כניסה לממלכת המוסיקה, דוד עושה בה כרצונו. מעופו הוא רם ורחב ועורג. דוד בנגינתו "מוליך שולל" - ביטוי זה ממחיש את כוח הפיתוי הכמו-מאגי של המוסיקה. התוצאה המתוארת היא ששאול ביאשו עושה שימוש בכלי הנשק שנותר בידו ומטיל את החנית.²² השיר מסתיים בתיאור ידיו "הריקות מאוד" של שאול לאחר שהחנית הוטלה והוטחה בקיר.

22 הצליל של החנית שהוטלה מומחש על ידי המצלול האונומטופאי המדגיש את השי"ן השורקנית. הריקות של ידי שאול מודגשת על רקע הניגוד לידייו של דוד ולעוצמתן. וכמובן, ריקות הידיים מבטאת את הריק הנפשי. המוטיב של ידי דוד לעומת ידי שאול בולט גם בציורו של ואן דאיק.

בסיפור המקראי עיקרו של העימות הוא בין הנער הצעיר והתמים שנוער למלכות ובין המלך שסר חנו, ואילו בשיר המאבק הוא בין השלטון לאמנות, בין המלך לאמן. משתמע מהשיר כי כוחו של האמן רב מכוחו של המלך.

ט. דוד מנגן – יעקב אורלנד²³

בניגוד לשיר הקודם, שתיאר את סצינת הנגינה של דוד בפני שאול, אורלנד מתאר בשירו את הסצינה שכביכול קדמה לסצינת הנגינה. השיר פותח בפנייתו הישירה של הדובר אל דוד הצעיר ובעצה הניתנת לו, ללכת לגבעת בנימין ולנגן שם בפני המלך שאול ה"עצוב". בניגוד לסיפור המקראי – ששם היוזמה לנגינת דוד באה מצד שאול – בשיר היוזמה היא של דובר חיצוני, אולי של המשורר עצמו. גם העילה לנגינה בפני המלך איננה הסרת הרוח הרעה, כפי שנאמר בסיפור המקראי. הדובר בשיר ממליץ לדוד שלא לנגן בפני קהל המאזינים בבית לחם, שכן זהו קהל גס שאיננו מבין במוסיקה, ולכן עליו לנגן בפני הקהל בגבעת בנימין, כלומר בפני שאול.

23 יעקב אורלנד, מבחר כתבים, ב, תל אביב וירושלים 1997, עמ' 133-134. השיר פורסם לראשונה בשנת 1978 בקובץ "עיר האובות".

דוד מנגן

(לאורי צבי)

אתה מנגן להפליא, נערי דוד.
זה עתה שמעתי את הסקרוצו שלך לכנור בתוך האהל,
ואחר-כך את האדג'יו.
וירטואוז גדול.
בבית-לחם לא מעריכים אותך. פלחים גסים ומיבלים.
מה הם יודעים במוזיקה.
עלה לגבעת-בנימין.
אומרים פי מלך יש שם, ראשון וכלתי מנסה.
והוא עצוב, עם כל הכתר שהכתירו לו.
אין לך דבר ראוי יותר למנגינה ממלך עצוב.
הוא ישמע לך. הוא שומע-נפשות. הוא לבין.
והפלכות תקבל, אולי, ממד חדש שלא היה לה מעולם.
עלה לגבעת-בנימין, נערי דוד.
יש מלך שם שראוי לנגן לפניו. שאינו יכול בלי נגון.
מהלך-חולה אומרים עליו, אך מהלך באור-פניו של אלהים.
אפשר לא יעמוד רוחו אל מול פלא כנורך.
אפשר יטיל בך חניית-פתאם בהתעטף בו מלכותו.
רואה-באוב הוא, ופלומת-מנות רועדה על זקנו.
אכל כדאי לך –
קהל נרגש ממנו, אגין ממנו,
לא תמצא ב"ש"ר אל.

דוד מייצג את האמן המתוסכל שאין לו קהל ראוי ("פלחים גסים ומיובלים, מה הם יודעים במוסיקה") ושאל מייצג את הקהל שכל אמן היה מייחל לו. עצבותו של שאול גורמת לו להיות קשוב יותר למוסיקה ורגיש יותר ("והוא עצוב... אין לך דבר ראוי יותר למנגינה ממלך עצוב"). גם טירפו של שאול נתפס – בהקשר הנתון – כיתרון, שכן הוא הופך אותו למי שזקוק למוסיקה ואינו יכול בלעדיו ("יש מלך שם שראוי לנגן לפניו, שאינו יכול בלי נגון"). מחלת נפשו נתפסת כביטוי ל"אור פניו של אלוהים". אף עובדת היותו "רואה באוב" מהווה יתרון. שכן עובדה זו תורמת לאווירת המסתורין ההופכת אותו לקהל נרגש ואגין. השיר מאיר את תסכולו וכאבו של האמן באמצעות הנימה הסרקסטית המושגת בתיאור המעשים הקשים שהתרחשו בסיפור המקראי כאפשרויות עתידיות העלולות – אולי – להתרחש: "אפשר לא יעמוד רוחו... אפשר יטיל בך חנית

"מלך זה, היאך לא אוהב אותו?"

פתאום...". גם אם המנגינה תפעל על שואל באופן שיגרום לו לאיבוד השליטה ("...לא יעמוד רוחו אל מול פלא כינורך") ולהטלת החנית – בכל זאת, אומר כביכול הדובר בנימה סרקסטית, עדיין זה כדאי! שכן, "קהל נרגש ממנו, אנין ממנו, לא תמצא בישראל". מבעד לסרקזם ולנימה הקלילה מסתתרת בשיר האמת הרצינית. האמן האותנטי חייב לחשוף את עצמו לסכנת המפגש עם המלך המטורף, ולא רק משום שהלה "אינו יכול בלי ניהון", אלא בעיקר מפני שהמנגן אינו יכול להתקיים ללא קהל מאזינים רגיש הראוי לניגוניו.

בראש השיר באה הקדשה למשורר אורי צבי (גרינברג). יש להניח כי אורלנד ראה לנגד עיניו לא רק את אדמוניות השער שהיתה משותפת לדוד המנגן ולאורי צבי המשורר. גם תחושת התסכול של האמן העומד מול קהל שאיננו יודע להעריכו כראוי עמדה לנגד עיניו של אורלנד בהקדישו את שירו לאורי צבי.²⁴

24 ציורו של הצייר יוסי שטרן נושא את הכותרת "משיח אלוקי יעקב ונעים זמירות ישראל" (על פי שמואל ב כג א). הציור מתאר את דוד המנגן בנבל כדמות ערטילאית חולמנית ועדינה של אמן צעיר ורגיש. ביצירה זו ניכרת הערצתו של הצייר למוסיקאי, והערצה כזאת באה לידי ביטוי גם בשירים המובאים כאן.

י. ואולי רק נגינה – נתן זך²⁵

כוחה והשפעתה של הנגינה בא לידי ביטוי בשירו של נתן זך, המתייחס אף הוא לנגינתו של דוד בפני שואל:

ואולי רק נגינה

ואולי רק נגינה. כִּינֹר שֶׁהִיא סְתוּמָה,

הַהֲרֹגָשָׁה, קָרָא לָהּ פֶּאֶשֶׁר תִּקְרָא:

ואולי רק נגינה. וְהִנֵּה הִנֵּה,

מִהֶסֶסֶת בְּעֶרְבֹךָ כִּהָּן

הַתְּלַחֲבוֹת רַבָּה, רִגֵּשׁ מְגֻמָּר. כִּי נֶגֶן

בְּשִׁעְתּוֹ כְּיֻדָּי גַם דָּוִד. אֵךְ שְׁאוֹל לֹא חָשָׁד:

בְּבִטְחָה גְּבֵרִית הִטִּיל אֶת הַחֲנִית כְּמוֹ

כָּאוֹ כָּאֵן לִידֵי בְּטוֹי בְּנִינָת דָּוִד

דְּכָרִים פְּסוּקִים וְחֲתוּכִים כְּמוֹ

רֹאשׁ גְּלִית הָעָרוֹף.

ההרגשה הסתומה המהוססת, המתאפיינת בחוסר התלהבות ובאין "רגש מוגמר", מבטאת את הלך רוחו של שואל (ובעיקר כנראה את הלך רוחו של המשורר המזדהה עמו). לעומת זאת בנגינת דוד באו לידי ביטוי היפוכם של דברים: "דברים פסוקים וחתוכים". השיר מרמז אף הוא על יכולתה של המנגינה להוליך שולל – ולרמות. שכן, שואל "לא חשד" במנגינה ועל כן הטיל את החנית. מה ששואל שמע במנגינה מתמצה ב"ראש גולית הערוף" – המסמל את הצלחותיו הצבאיות של דוד ואת הערצת העם כלפיו. הראש הערוף, המסמל את מושא קנאתו של שואל בדוד, בא כביכול לידי ביטוי בנגינה וגרם לשואל (שלא היה מודע להשפעת הנגינה עליו) להטיל בדוד "בבטחה גברית" את החנית. שירו של זך מתאר את נגינת דוד בפני שואל, ובאה בו לידי ביטוי עוצמתה של הנגינה כאמנות בעלת כוח כמורמאגי היכולה להוליך שולל, וכאמנות שהשפעתה הסמויה על מאזיניה יכולה להיות בלתי מודעת להם ועל כן כה מסוכנת.²⁶

25 נתן זך, כל החלב והדבש, תל אביב תשמ"ח, עמ' 12 (הספר פורסם לראשונה בשנת תשכ"ו).
26 היבט נוסף של נושא האמנות משתקף בשיר "המוסיקה ששמע שואל בתנ"ך" (נתן זך, שירים שונים, תל אביב תשמ"ד, עמ' 55), ובו המוסיקה מגיעה להגשמה של ממש, והיא ממומשת במסגרת השיר עצמו. היבט שונה של נושא האמנות קיים בשיר מאוחר יותר של זך שבמרכזו דמות מקראית אחרת. בשיר "אומן" (נתן זך, כיוון שאני בסביבה, תל אביב תשנ"ו) דן המשורר בדמותו של שמשון הגיבור ומציגו כאמן המשמש כבואה לדמותו של המשורר. ההיבט הדתי שבדמותו של שמשון תורגם להיבט

יא. כנור היה לו לדוד המלך וכו' – מאיר ויזלטיר²⁷
אף שירו של מאיר ויזלטיר מכיר בעוצמתה של המוסיקה ובהשפעתה על נפש האדם:

כנור היה לו לדוד המלך וכו'

כמו אותה שנגסה בכרכי
נגיסה מטריפה ונמשכת
בא הקול הזה ונגס
בא פוסס את לבי במפתיע
הדם כמשלשים קטנים
מנגן בלילה
לא נולדתי לטלטל, לא נולדתי
לשאת אבנים; אוי לי שאני יודע
לא נולדתי לשאת אבנים
נולדתי לחרץ מנגינה
אוי לי שאני יודע
כלי עזוב וסדוק
מנגינה מלעלע

כותרתו יוצאת הדופן של השיר מסתיימת במילה "וכו'", ומפנה להמשכם של הדברים, שאינם מובא. הכותרת מרמזת למדרש על אודות כינורו של דוד המלך – המהווה בסיס להבנת השיר.

אמר רב אחא בר ביונא אמר רבי שמעון חסידא: כינור היה תלוי למעלה ממיטתו של דוד, וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו... (ברכות ג ע"ב).²⁸

אמנות. האיום של דלילה על נזירותו מיתרגם בשיר לאיום כללי של בנות המין הנשי על ההתרחקות וההשתקפות של הגבר בעולם האמנות. הדובר בשיר מכריז "באתי לערים שמעבר לים/ ציירתי על פיסות נייר/ טבעתי טביעות אגודל בחומר קשה/ בחומר רך, השארתי טביעות אצבעות..."; ובהמשך: "צמחתי שוב שער שום/ דלילה לא תוכל לי עוד...". שמשון – האמן – מכריז שאינו חושש עוד מפני דלילה המייצגת את הפיתויים העלולים להרחיקו מממלכת האמנות.

27 מאיר ויזלטיר, "קיצור שנות השישים", שירים 1959-1972, תל אביב 1984, עמ' 195.
28 למדרש זה ישנן מקבילות רבות נוספות כגון פסיקתא דרב כהנא, ויהי בחצי הלילה, מהדורות מגדלברום עמ' 124, ושם ציונים למקבילות נוספות.

בפתיחת השיר מתואר קול שהוא בעל יכולת לנגוס בלב ולכסוס בו. זהו הקול המוסיקלי שעוצמתו מדומה לעוצמתה של המשיכה הארוטית.

התיאור הסתום משהו מרמז על סיטואציה אקראית ומפתיעה של היתקלות בך בדרך ("כמו אותה שנגסה בכרכי..."). הסיטואציה המרומזת מעוררת התרגשות ארוטית מסתורית ומטורפת. הדם – המתואר כמי שמנגן בלילה – מחזירנו למדרש על אודות הכינור שניגן בלילה. הדם מתקשר לתחושת הכאב הנרמזת (הנגיסה והכסיסה שבלב) ומרמז על המקור הקסום, המסתורי, הכאוב והמטורף של מעשה האמנות. הדובר בשיר מודע למצב הקשה ("אוי לי שאני יודע..."). בניגוד לדוד, שכינורו מנגן מעצמו, כנגינה המופקת בקלות ובטבעיות, הזורמת מאליה עם הרוח המניעה את המיתרים, נגינתו שלו היא כקול חנוק, מקוטע, קול מלעלע. הוא נולד "לחרץ מנגינה" – נגינתו מופקת בכאב ובקושי, שכן היא ככלי עזוב וסדוק. דווקא המודעות לכוחה של המנגינה וההכרה בעוצמתה מעצימה את תחושת התסכול נוכח קוצר היד שבמימושה. שירו של ויזלטיר מזכיר במיוחד את שירו של פגיס, שעל פיו קנאת שאל כדור נובעת משליטתו של דוד – כאמן – בממלכת המנגינה.

יב. דמדומים בשמי הלילה – טוביה ריבנר²⁹

שירו הקצר של ריבנר משווה בין מצב הנפש של שאל לזה של דוד:

דמדומים בשמי הלילה
כפוף יושב שאל בתוך ענן כבדו.
מצחו, שמוט מטל בשחור ידו.
הרחק ממעל תג כלבנה
דוד המרחף במנגינה.

מול שאל המתואר כנתון בתוך ענן כבד וקודר, דוד מדומה ללבנה מאירה החגה מלמעלה. שאל כפוף, שמוט ומוטל בתוך כובדו; הוא מסמל את המרה השחורה.

דוד "מרחף במנגינה", "הרחק ממעל", ומסמל את ההשראה האמנותית. דיוקנו של שאל בשיר זה מזכיר מבחינה מסוימת את דיוקנו של המשורר כפי שהוא מתואר באחד משרירי הארס-פואטיים של ריבנר.³⁰ המשורר מתואר כרוכז על שולחנו ושקוע במאמץ הכתיבה:

29 טוביה ריבנר, שירים למצוא עת, תל אביב 1960, עמ' 106.
30 שם, עמ' 20.

הָרָכוֹן עַל הַשְּׁלָחַן
מִצֵּנֶה אוֹת לְאוֹת
יְדֵי בּוֹעֵרוֹת...

ובהמשך שוב:

הָרָכוֹן עַל הַשְּׁלָחַן...

דמות דיוקנו של שאול היא כדמות דיוקנו של המשורר המודרני השקוע בהרהורים נוגים ובחוסר אונים. פרטי הסיפור המקראי, המהווים תשתית לשיר, מתפקדים כרקע התורם להעמקה בו. שאול מבקש שדוד ינגן לפניו על מנת שהרוח הרעה תסור ממנו. אולם, על פי השיר, המנגינה – המוֹזָה – נותרת רחוקה, ושאול, המצוי בדמדומי ימיו, אינו מצליח להתחבר אליה. המנגינה או ההשראה האמנותית היא מנת חלקו של הכוח הצעיר החדש.

יג. יהודה עמיחי³¹

בסוף שנות התשעים, בספרו "פתוח, סגור פתוח", מאיר עמיחי את דמותו של דוד מזווית שונה לחלוטין מזו שהוצגה בשירו המוקדם "דוד הצעיר" (שנידון לעיל). שירו שלהלן ממשיך את הרצף התמטי שהובע בשיריהם של פגיס, זך ואחרים. בעוד עמיחי הצעיר נלחם באמצעות דמותו של דוד המלך באידאולוגיה שהעריצה את ערך הגבורה, עמיחי המבוגר מעדיף לעסוק בהיבטים אחרים הקשורים בדמותו של שאול, כגון בכוחה של המנגינה, כפי שנראה בשיר שלהלן, חסר הכותרת:

שֶׁאֵל הַמֶּלֶךְ לֹא לָמַד לִגְנוֹן
וְלֹא לָמַד לְמִשָּׁל גַּם כֵּן.
אָבֵל יֵשׁ לוֹ דְּבָאוֹן
וְיֵשׁ לוֹ פִּטְפוֹן
שֶׁשָּׁמוֹ דָּוִד, שֶׁשָּׁמוֹ דָּוִד,
שֶׁשָּׁמוֹ שֶׁשָּׁמוֹ שֶׁשָּׁמוֹ,
סוֹכֵב סוֹכֵב הַתְּקֵלִיט
וְיֵשׁ לוֹ מַחֵט בְּגִדֵּל שֶׁל חֲנִית,
שֶׁחֻדְרָת לֵלֵב
וּמִמִּיתָה כָּל קָאֵב
וְאוֹתוֹ אֵת הַלֵּב.

31 יהודה עמיחי, פתוח, סגור פתוח, שיר מס' 9 (בלא כותרת), 'ירושלים תשנ"ח, עמ' 31-32.

אף שירו של עמיחי יוצא מסצינת הנגינה של דוד בפני שאול; וכן, אף בשיר זה ישנה הקבלה בין עולם המלוכה ובין עולם המנגינה. כשלונו של שאול בתחום המימשל מקביל לכשלונו בתחום המוסיקלי. הכישלון המוסיקלי מומחש בווריאציות התחביריות החוזרות על עצמן באובססיביות ויוצרות בכך הגשמה של המוסיקה. המנגינה הממומשת בשיר אינה אלא "תקליט שבור" החוזר על עצמו ("ששמו דוד, ששמו דוד, ששמו ששמו, ששמו, סוכב סוכב התקליט"). המטפוריקה בשיר יוצרת זהות בין דוד ובין המנגינה שהוא מנגן (שמו של הפטפון הוא דוד). כמו כן נוצרת זהות בין המנגינה (התקליט, או ליתר דיוק המחט של התקליט) ובין החנית.

משתמע מהשיר כי המעשה בחנית הוא פועל יוצא של מעשה הנגינה, שכן המנגינה היא בעלת עוצמה לחדור ללב ולפעול עליו. אלא שבשיר זה החנית איננה מכוונת כלפי דוד אלא כלפי שאול עצמו. השיר ממחיש את תסכולו וכאבו של שאול ("יש לו דכאון"). מצד אחד המנגינה מרגיעה אותו, ומצד שני היא כחנית הדוקרת בלבו וממיתה אותו. החנית אינה אלא חנית מטפורית-מוסיקלית המכוונת אל לבו של שאול: בכוחה להחיות ובכוחה להמית. וכלשון השיר: החנית "ממיתה כל כאב ואיתו את הלב".

בשירים שלעיל, משמעות הנגינה העומדת במרכזם מתרחבת, ובאמצעותה דנים המשוררים בסוגיית האמנות בכלל, במהויותיה ובעוצמותיה. האמנות מתוארת כמסוכנת, כמי שעלולה לגרום לאבדן שליטה; כמנחמת, אך גם כמוליכה שולל. השירים יוצאים מהעיסוק באמנות המוסיקלית, ומגיעים לשאלת מקומו ומעמדו של האמן בעולם ולשאלת חשיבותו ומשמעותו של קהל היעד.

יד. "העוד דוד מנגן לפניך?" – משה דור³²

כותרת שירו של משה דור מציגה בפני הקורא את השאלה "העוד דוד מנגן לפניך?". השאלה על אודות נגניתו של דוד מלווה בשאלה נוספת המתייחסת לתחום האמנות הספרותיות: האם משליו של שלמה, בנו של דוד, עדיין מומשלים באוזניך? שאלות אלה טומנות בחובן הרהור בדבר תחומי האמנות השונים המתוארים בתנ"ך. האם הם עדיין מדברים אל לבנו? ואולי אף יותר מכך: האם התנ"ך בכללותו עדיין רלוונטי לגבינו? היש למנגינותיו ולמשליו משמעות אקטואלית לימינו?³³

32 משה דור, סירפד ומחכת, רמתגן 1965, עמ' 155.

33 שלושת כתיו נוספים של השיר אינם מובאים כאן. לא נתייחס כאן למשמעות הכוללת העולה מן השיר הזה, והמקשרת בין שאלת הרלוונטיות של התנ"ך ובין השואה והמשמעות התאולוגיות הכרוכות בה.

"העוד דוד מנגן לפניך?"

העוד דוד מנגן לפניך

בכנור הזהב?

ושלמה,

העודו ממשל באזניך

את משלי שועליו?

באמצעות השירים השונים שהבאנו לעיל, המחיים בפנינו את נגינתו של דוד ומרחיבים את משמעויותיה, ניתן לענות בחיוב על השאלה ולומר כי אכן, נגינתו של דוד עדיין מתנגנת באוזנינו ויש לה משמעויות הרלוונטיות לחיינו. השירה המודרנית השואבת את השראתה מן התנ"ך תורמת לחיזוק הקשר שלנו הן לתנ"ך והן לאמנות.

דוד כגיבור וכאמן כאחד

נסיים בתיאור המאגד בתוכו את שני הפנים השונים בדמותו של דוד המלך. תיאור זה הוא של הסופר ש"י עגנון, והוא לקוח מן הרומן "תמול שלשום".³⁴ עגנון מיטיב לתאר את דוד הן כגיבור מלחמה והן כאמן וכיוצר, ומדגיש כי למרות מלחמותיו עם הפלישתים ולמרות טרדות המלוכה הרבות לא קיפח דוד את אמנותו.

באמצעות דמותו של בלויקוף הצייר, המיטיב לתאר במכחולו את מראות ירושלים, עגנון מביע את "האני מאמין" האמנותי-הספרותי שלו. יצירותיו של בלויקוף הצייר מתוארות כמימוש של מעין חזון שמימי. הוא מצייר "מה שמראים לו מן השמים", ומן השמים "מתחסדים" עמו ונותנים בו כוח לראות ולצייר. על בלויקוף – שניתן לראות בדמותו במובן מסוים שיקוף לדמות של הסופר עצמו – נאמר "ונותנים בו כח לראות ולצייר, ובוודאי כוונה מיוחדת יש לו לבורא עולם כביכול, כדי שידעו הדורות הבאים תפארתה של ירושלים אפילו בחורבנה" (עמ' 210).

בלויקוף מעיד על עצמו שאף על פי שאיננו שומר תורה ומצוות ואיננו נוהג לעלות למקומות הקדושים, בכל זאת נוהג הוא מדי חג השכונות לעלות לרגל לקברו של דוד המלך, וזאת משום "שדוד המלך חביב עלי מכל היהודים שבעולם". וכך הוא מתאר את דוד:

מלך אדיר שהיה טרוד כל הימים במלחמות עם גלית הפלשתי ועם שאר כל הרשעים, ואף היהודים להבדיל בוודאי היו מטרידים אותו הרבה, אף על פי כן היה לוקח לו זמן לנגן בכינור ולעשות מזמורים בשביל כל העלובים והנדכאים – מלך זה היאך לא אוהב אותו.

34 ש"י עגנון, תמול שלשום, ירושלים ותל-אביב תשל"ד, עמ' 209-218.